

O JEZIČNOM SAVJETOVANJU I PRIJE JEZIČNIH SAVJETNIKA

Slavica Vrsaljko

Osnovne jezične odrednice narodnoga prepورا i osnovna puristična nastojanja

Narodni prepورا, kada je riječ o književnom jeziku, kako navodi Katičić (2015.: 36.), počinje 1830. kada se u Budimu tiska knjižica Ljudevita Gaja (1809. – 1872.) pod nazivom Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisa, poleg mudrožubneh, narodneh i prigospoarneh temelov i zrakov.¹ Navedenim djelom Gaj potpuno prekida s tradicijom različitih hrvatskih latiničnih slovopisa, osobito slavonskog slovopisa, ugledajući se na Vitezovićevu ideju o pisanju svakog hrvatskog glasa jednim latinskim slovom, a kad je trebalo dodavao im je dijakritičke znakove. Načelno, u tom se razdoblju ustaljuje slovopis, neovisno o kolebanjima vezanim uz bilježenje dvoglasnika. Ujedno se pojavljuju i pravopisna pitanja koja će biti aktualna cijelo to razdoblje, koje se u Brozovićevoj periodizaciji povijesti hrvatskoga jezika naziva još i petim razdobljem. Najvažnije jezično pitanje toga vremena oblici su množinskih padeža zbog kojih će se u drugoj polovici sukobljavati filološke škole. Međutim, u prvoj polovici petog razdoblja, odnosno od početaka 30-ih godina 19. stoljeća, uklonjeno je ijekavsko-ikavsko dvojstvo, a potpuno sedamdesetih godina toga stoljeća.

Za hrvatski su jezik toga doba skrbili, kako navodi Protuđer (2010.): Antun Mažuranić, Ljudevit Gaj, Fran Kurelac, Vjekoslav Babukić, Ivan Kukuljević Sakcinski, Bogoslav Šulek, Adolfo Veber Tkalčević, August Šenoa,² Luko Zore. Međutim, njihova se skrb o hrvatskome jeziku očitovala i u purističnim nastojanjima pa će tako Samardžija (2004.: 199.) kao glavno puristično, ujedno i leksikografsko djelo navesti dvosveščani Deutsch-illirisches Wörterbuch – Njemačko-ilirski slovar (Zagreb, 1842.) Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića. Objavljivanje je rječnika bilo nužno s obzirom na to da su tada, kako navodi Katičić (2015.), mnogi naobraženi Hrvati bolje poznavali njemački nego hrvatski leksik, a da bi se izražavali hrvatskim jezikom, morali su se služiti rječnikom. U tom je rječniku, kako navodi Samardžija (2004.: 199.), vidljivo nastojanje da se višefunkcionalnost hrvatskoga standardnog jezika ostvaruje na dva temeljna načina:

¹ Kurzer Entwurf einer kroatisch-slavischen Orthographie nach philosophischen, nazioänen und ökonomischen Grundsätzen.

² August Šenoa (1838. – 1881.), uređujući Vienac, usmjerava se i na jezično područje. U Viencu, kako navodi Protuđer (2010.: 58.), objavljuje pisma čitatelja u kojima i njega samoga izravno optužuju da rabi neke kajkavske i čakavske riječi. Naime, Šenoa je smatrao da su te sporne riječi dijelom hrvatskoga jezika u koji mogu ući i riječi iz kajkavskoga i čakavskoga narječja, tim više ako nemamo odgovarajuću hrvatsku riječ za neku tuđicu.

1. ostvarivanjem tvorbenih mogućnosti hrvatskoga jezika, prije svega u tvorbi novih stručnih naziva, npr. *samogib* za njemačko *Automat*; *vidik*, *milovid*, *razgledište* za *Belvedere*, *světloslovlje* za *Lichtlehre*; *strojilo* i *strojstvo* za *Mundarzt*
2. preuzimanjem i prilagodbom dijalekatnih leksema, primjerice u botaničkom nazivlju (*kalina zimolezina* za njem. *Bauholz*, lat. *Ligustrum vulg.*; *trputac* za *Ballenkraut*, lat. *Plutago maior*), ali i u ostalim, npr. *pivnica*, *podrum* i *konoba* za *Keller*, *sévernica* i *šetac* za *kompas*.

Ivan Mažuranić je s bratom Antunom Mažuranićem sastavio i *Osmana Gundulićeva rječnik* s oko 5 700 natuknica (općih leksema, historizama, povijesnih imena i toponima). Preporodnom razdoblju pripada i djelo slovenskog leksikografa Josipa Drobnica, koji je sastavio hrvatsko-njemački rječnik, ali redakciju djela te popunu talijanskim leksikonom napisao je Antun Mažuranić, dijelom i uz pomoć Vjekoslava Babukića (od sredine slova O do kraja). Iako mu je, kako navodi Katičić (2015.), filološka vrijednost mala, uloga mu u učvršćivanju hrvatskoga standardnog leksika nije neznatna. Babukić je također dao svoj obol hrvatskomu narodnom preporodu, a za Babukića Katičić kaže kako je upravo on „stručno oblikovao i svojom jezičnom kompetencijom“ (2015.: 40.) provodio Gajevu jezičnu reformu. Babukić i Mažuranić ujedno su autori ilirskih gramatika i gramatike zagrebačke škole; Babukić je 1836. objavio Osnovu slovnice slavjanske narčja ilirskoga, a 1854. Ilirsku slovnice, dok je Mažuranić 1839. objavio Temelje ilirskoga i latinskoga jezika, a 1859. Slovnice Hèrvatsku.

Mile Mamić³ (1981.: 163.) u svojim će se raspravama osvrnuti na hrvatski jezik druge polovine 19. stoljeća, i to osobito ustavnopravni jezik odnosno jezik temeljnih ustavnih zakona toga doba. Istraživačkim korpusom obuhvatio je temeljne ustavne zakone objavljene u Zemaljsko-vladinom listu, u Zborniku zákona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, u Zborniku ugarsko-hrvatskih skupnih zakona i u Obćinaru, obuhvaćajući razdoblje od 1853. do 1887. U tom temeljitom pregledu, osvrćući se na podrijetlo pravnih naziva, navodi kako

„usprkos trajno prisutnoj purističnoj težnji među stvaraocima hrvatske pisane riječi, u terminologiji što nam je daje ekscerpirana građa nalazimo dosta stranih utjecaja.“ (Mamić, 1981.: 215.)

Pronalazi, među ostalim, izvorno domaće nazive, npr. *branitelj*, *uživalac*, *obćina*; prevedenice: *dvojba*, *okolnost*, *sustav*; izdvaja i nazive iz neslavenskih jezika: *balotaža*, *debata*, *ministar*, *parlament* i dr.

Razdoblje početka druge polovine 19. stoljeća započet će Bachovim apsolutizmom 1849., a tada, kako navodi Pranjković (2015.:77.), na hrvatskoj jezikoslovnoj

³ Mile Mamić objaviti će Temelje hrvatskoga pravnog nazivlja, II., prošireno izdanje, 1999., Profil, Zagreb. U knjizi opisuje hrvatsko pravno nazivlje od sredine 19. st. do 1918. Autor će se također baviti i jezičnim savjetovanjem pa će objaviti i Jezične savjete, 1996. u Zadru u izdanju Hrvatskoga filološkog društva te drugo izdanje 1997.

pozornici važnu ulogu igraju filološke škole – zagrebačka, riječka i zadarska.⁴ Njima se sedamdesetih godina 19. stoljeća pridružuje i škola hrvatskih vukovaca. Svaka je škola imala svoje predvodnike. Predvodnik zagrebačke filološke škole bio je Adolfo Veber Tkalčević čije će djelo *Skladnja ilirskoga jezika za srednja učilišta*, Beč, 1859., ostaviti neizbrisive tragove u hrvatskome jezikoslovlju toga vremena. Uz njega, zagovornici te filološke škole bili su Vjekoslav Babukić i Antun Mažuranić kojima se poslije pridružuju Bogoslav Šulek i Vatroslav Jagić.⁵ O Šuleku će Samardžija reći kako je stekao

„neprocjenjive zasluge za oblikovanje hrvatskoga stručnog i znanstvenog nazivlja, a kao puristični savjetnik za čistoću hrvatskoga jezika zaslužio je mjesto ne samo prvoga hrvatskog purista šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća nego jednoga od najvažnijih u povijesti hrvatskoga purizma“. (Samardžija, 2004.: 199.)

Svakako je tome doprinijelo dobro poznavanje hrvatskoga jezika u koji je duboko proniknuo pišući rječnike: *Deutsch-kroatisches Wörterbuch* – Njemačko-hrvatski rječnik (sv. I. – II., Zagreb, 1860.), trojezični (hrvatsko-njemačko-talijanski) *Rječnik znanstvenoga nazivlja* (sv. I. – II., Zagreb, 1874. – 1875.) i *Jugoslavenski imenik bilja* (Zagreb, 1879.) te objavljujući poznate službovnike za hrvatsko domobranstvo.

Predstavnik riječke filološke škole bio je Fran Kurelac za kojega Pranjeković (1999.: 11. – 12.) kaže kako se „uporno i tvrdoglavo zalagao za arhaični i u velikoj mjeri artificijalan jezik“. Kurelac je bio i izraziti purist smatrajući da jezik treba bogatiti zahvatima u stariju hrvatsku književnost, posebice u dalmatinsku i dubrovačku. Time zapravo gradi riječi po uzoru na stariji hrvatski leksik, a nije kovao nove riječi kao primjerice Bogoslav Šulek jer stvaranje neologizama nije odobravao. Stjepan Babić izdvaja Kurelaceve manje pojedinačne članke: *Fluminensia* ili koječega na *Reci* izgovorenoga, spevana i nesnovana,⁶ *Vlaške reči u jeziku našem*⁷ i *Mulj govora nepretna i nespodobna nanesena na obale našega jezika ili o barbarismih*.⁸ Kurelac i Luko Zore objavljuju 1873. četiri savjetodavna članka: *Paljetkovanje*.⁹ Bio je pobornik fonološkoga pravopisa, kako navodi Protuđer (2010.) i sukobio se s Mihovilom Pavlinovićem na zasjedanju Dalmatinskoga sabora 1883. oko naziva jezika. Zore je bio za naziv srpsko-hrvatski, a Pavlinović za naziv hrvatski govoreći kako jedan narod mora imati jedan jezik.

Predstavnik zadarskoga jezično-kulturnoga kruga bio je Ante Kuzmanić; ustrajavao je na dalmatinskome slovopisu i nije prihvaćao ilirske slovopisne zamisli.

⁴ Zadarska škola poznata je i pod nazivom zadarski jezično-kulturni krug.

⁵ Vatroslav Jagić, napustivši Zagreb i odlazeći u Beč, napušta načela zagrebačke škole i postaje zagovornik vukovskih jezičnih načela.

⁶ Zagreb, 1862.

⁷ Rad JAZU, 1872.

⁸ <https://www.matica.hr/vijenac/158/jezicni-savjetnici-18487/>

⁹ Radu JAZU, CVIII., CX., SXIV., CHV., 1892. i 1893.

U kontekstu te škole svakako valja spomenuti djelovanje Dragutina Antuna Parčića koji je, kako navodi Pranjković (2015.: 100.), najugledniji leksikograf zadarskoga jezično-kulturnog kruga koji je 1873. u Zadru objavio *Grammaticu della lingua slava (illirica)* po koncepciji vrlo bliskoj gramatikama zagrebačke filološke škole. Tim će izdanjem, kako navodi Samardžija (2004.: 199.), dati glavni prinos u području jezičnoga purizma.

Već se navelo kako se, sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća javljaju hrvatski vukovci, filološka škola koja se u mnogočemu razlikovala od navedenih škola. Oni su se, među ostalim, zalagali za, kako navodi Pranjković (2015.: 101.), standardni ijekavski jezik s novoštokavskom (istočnohercegovačkom) osnovicom, u onome obliku koji se nalazi u djelima V. S. Karadžića i Đ. Daničića, te za fonološki („fonetski“) pravopis. Osim u tom području i u hrvatskome purizmu prevladavat će stajališta hrvatskih vukovaca kojima će, kako navodi Samardžija (2004.: 199.), biti mjerodavan „čisti narodni govor“, odnosno stanje u novoštokavskome (i)jekavskom dijalektu. Vodeći hrvatski vukovac Tomo Maretić u svojoj je *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (Zagreb, 1899.) objavio Dodatak stilistici poznatiji kao *Antibarbarus*, kojim je odredio glavni smjer hrvatskomu jezičnom štokavskom purizmu u prvim desetljećima 20. stoljeća.

Put prema jezičnome savjetovanju na prijelazu 19. u 20. stoljeće

Prijelaz 19. u 20. stoljeće kobno je doba vladavine mađaronskoga bana Khuena-Héderváryja (1883. – 1904.), kako navodi Brozović (2008: 108.), čija je mađarska vlast podupirala spomenute hrvatske vukovce, škola koja je bila, kako navodi autor, „filološki potkovanija“. Naime, tada je u Zagrebu djelovao srpski kulturni djelatnik Đuro Daničić koji je odigrao

„odlučnu ulogu u prijelomnim jezičnim zaokretima dvaju europskih i slavenskih naroda, u Srba na polovici stoljeća i u Hrvata u devedesetim godinama.“ (Brozović, 2008: 108.)

Na kraju 19. stoljeća, kako navode Tafra i Košutar (2011.: 20.1), kodifikacijom se učvršćuje novoštokavska norma i fonološki pravopis, međutim to nije ništa novo što do tad nije bilo u jeziku hrvatske književnosti i u hrvatskim jezičnim priručnicima, samo se ovaj put norma dosljedno provodila. Upravo u tome razdoblju, kako navodi Stjepan Babić (2000.), savjetodavno djelovanje počinje člancima i studijama predvodnika riječke filološke škole Frana Kurelca. Samardžija (2004.: 199.) ističe kako već sedamdesetih u osamdesete godine 19. stoljeća u hrvatskoj filologiji jačaju gledišta hrvatskih vukovaca kojima je u purističnim i standardološkim radovima mjerodavan „čisti narodni govor“, odnosno novoštokavski (i)jekavski dijalekt. Upravo su devedesete godine 19. stoljeća plodonosne godine za hrvatske vukovce. Tomo Maretić objavljuje 1889. *Istoriju hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima* i 1899. *Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*; godine 1892. pojavljuje se *Hrvatski pravopis* Ivana Broza; na samom početku 20. stoljeća, točnije

1901., izlazi Rječnik hrvatskoga jezika F. Iveković i I. Broza. Za ta djela Brozović (2008.: 198.) navodi kako su „sama po sebi kapitalna“, ali su se „odlikovala, osim Brozova pravopisa, doktrinarnom i nesnošljivom jednostranošću.“ Navedeni su autori, osim u pravopisu i gramatici, dali svoj obol i u jezičnome savjetovanju pa tako Tomo Maretić objavljuje članak pod naslovom Filologičko iverje,¹⁰ a Antibarbarus u prvom izdanju Gramatike i stilistike, kako navodi Babić, pisan je nepregledno.¹¹ Tim je djelom, kako navodi Samardžija (2004.: 199.) Maretić „odredio glavni smjer hrvatskomu jezičnom purizmu u prvim desetljećima XX. stoljeća“, a taj je smjer bio izraziti štokavski purizam.

Kraj 19. stoljeća, kako navodi Protuđer (2010.: 62.), dao je prave jezične savjete, ali ne i samostalne knjige. One će biti objavljene na samom početku 20. stoljeća, i to Rožićevi Barbarizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku, 1904. Naime, kako dalje Protuđer navodi, hrvatski jezik do tog vremena nije dobio cjelovito savjetodavno jezično djelo jer za njime nije bilo veće potrebe, međutim pobjedom hrvatskih vukovaca, za tim se itekako javila potreba.

Zaključak

Jezično je savjetovanje složeno područje koje, da bi se sagledalo u cjelini, treba nužno povezati s povijesti hrvatskoga jezika; osim toga, nužno ga je dovesti i u vezu s jezičnim purizmom. Naime, upravo je jezični purizam kao takav obilježio predstandardno razdoblje hrvatskoga jezika i početke standardizacije.

Literatura

- Stjepan Babić, 2000., Jezični savjetnici, MH, Zagreb. Dostupno na <https://www.matica.hr/vijenac/158/jezicni-savjetnici-18487/>; pristupljeno 11. srpnja 2024.
- Borko Baraban, 2018., Jezično kultiviranje hrvatskoga jezika i jezično savjetništvo u 20. st., u knjizi Povijest hrvatskoga jezika, urednici Ivo Pranjković, Marko Samardžija, Croatica, Zagreb, str. 441. – 477.
- Dalibor Brozović, 2008., Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika, ŠK, Zagreb
- Sanja Holjavec, Josip Lisac, Diana Stolac, 2013., Antologija djela iz 17. i 18. stoljeća, u knjizi Povijest hrvatskoga jezika, 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće, urednici Radoslav Katičić, Josip Lisac, Croatica, Zagreb, str. 532. – 634.
- Radoslav Katičić, 2013., Hrvatski jezik u 17. i 18. stoljeću obuhvaćen jednim pogledom, u knjizi Povijest hrvatskoga jezika, 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće, urednici Radoslav Katičić, Josip Lisac, Croatica, Zagreb, str. 9. – 77.
- Radoslav Katičić, 2015., Hrvatski jezik od narodnoga preporoda do kraja 19. stoljeća, u knjizi Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće, urednici Josip Lisac, Ivo Pranjković, Marko Samardžija, Croatica, Zagreb, str. 35. – 77.

¹⁰ Vjenac, XVIII., 1886.

¹¹ <https://www.matica.hr/vijenac/158/jezicni-savjetnici-18487/>

- Mile Mamić, 1980., Hrvatski ustavnopravni jezik u 2. polovici 19. stoljeća, Rasprave, god. 6. – 7., br. 1., str. 163. – 226.
- Tomo Matić, urednik, 1916., Stari pisci hrvatski – Djela Antuna Relkovića, JAZU, Zagreb
- Ivo Pranjković, priređivač, 1999., Jezikoslovne rasprave i članci, MH, Zagreb
- Ivo Pranjković, 2015., Filološke škole i hrvatski standardni jezik u drugoj polovici 19. stoljeća, u knjizi Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće, urednici Josip Lisac, Ivo Pranjković, Marko Samardžija, Croatica, Zagreb, str. 77. – 113.
- Ilija Protuđer, 2010., Skrb hrvatskih književnika i jezikoslovaca nad hrvatskim jezikom od početka 16. do početka 20. stoljeća, Hrvatski, god. 9., br. 1., str. 44. – 72.
- Ilija Protuđer, 2004., Povijesni kronološki pregled hrvatskih jezičnih savjetnika (od početka) 1904. do 2004., Kolo, god. 14., br. 2, str. 79. – 109. Dostupno na <https://www.matica.hr/kolo/296/povijesni-kronoloski-pregled-hrvatskih-jezicnih-savjetnika-od-pocetka-1904-do-2004-20260/>, pristupljeno 16. srpnja 2024.
- Marko Samardžija, 2004., Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezik, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Marko Samardžija, 2011., Hrvatski leksik i leksikografija, u knjizi Povijest hrvatskoga jezika, knjiga 2., urednici Radoslav Katičić, Josip Lisac, Croatica, Zagreb, str. 441. – 459.
- Marko Samardžija, 2013., Hrvatski leksik i leksikografija u 17. i 18. stoljeću, u knjizi Povijest hrvatskoga jezika, 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće, urednici Radoslav Katičić, Josip Lisac, Croatica, Zagreb, str. 429. – 461.
- Marko Samardžija, 2015., Hrvatski leksik i leksikografija u 19. stoljeću, u knjizi Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće, urednici Josip Lisac, Ivo Pranjković, Marko Samardžija, Croatica, Zagreb, str. 469. – 509.
- Branka Tafra, Petra Košutar, 2011., Nova periodizacija povijesti hrvatskoga jezika, Filologija, god. 57., str. 185. – 204.
- Petar Zoranić, 1999., Planine, urednica Mira Muhoberac, Riječ, Vinkovci

Sažetak

Slavica Vrsaljko, Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja,
Sveučilište u Zadru, slavicav@unizd.hr
UDK 811.163.42-26 (091), pregledni rad
<https://doi.org/10.22210/jezik.2025.72.02>
primljen 18. srpnja 2024., prihvaćen za tisak 3. studenoga 2024.

About language counselling before language reference books

Croatian language counselling has its own centuries-old tradition and, as it has been stated in the literature, it can be traced back to the beginning of literacy onwards to the middle of the 18th century (this overview focuses specifically on the period from Marulić's *Judita* to the end of the 19th century), especially if it is considered in the context of linguistic purism, which is understood as a synonym to the language counselling. The linguistic purism of that era is discussed by Marko Samardžija (2004), and Ilija Protuđer (2010) elaborated the prescriptive concerns of Croatian writers and linguists. Moreover, in order to get a clearer

picture of the studied period, it is necessary to bring it into the context of the history of the Croatian language; therefore, an overview of the most relevant events, persons, and works that characterised linguistic purism / language counselling is presented from Judita (completed in 1501, printed in 1521) to the end of the 19th century.

Key words: Croatian language, prestandard era, literary language, linguistic protectionism

SAMOUPUĆIVANJE U PRIOPĆENJIMA MINISTARSTVA OBRANE

Iva Gugo

Uvod

 Jedno od obilježja priopćenja jest samoupućivanje – pojava da se tvrtka ili institucija koja objavljuje priopćenje u njemu na sebe referira u trećoj osobi (punim nazivom ili pokratom, sinonimom, hiperonimom i sl.). U ovome radu¹ bit će analizirano samoupućivanje u priopćenjima Ministarstva obrane. To je Ministarstvo specifično po tome što ono upravlja Oružanim snagama Republike Hrvatske koje djeluju unutar njega kao organizacija unutar organizacije. U priopćenjima Ministarstva obrane ne govori se, dakle, o radu samo jedne organizacije, već dviju organizacija, stoga je samoupućivanje u njima dvostruko. Cilj je ovoga rada istražiti koji su nazivi u uporabi za obje organizacije u priopćenjima koje Ministarstvo obrane objavljuje na svojim mrežnim stranicama.

Na početku će biti opisan žanr priopćenja, s posebnim naglaskom na obilježje samoupućivanja. Zatim će biti detaljnije predstavljene promatrane organizacije, pri čemu će se u obzir uzeti povijesni i pravni konteksti nastanka njihovih naziva. Poslije prikaza istraživačkoga postupka i rezultata istraživanja slijedi rasprava o najčešće upotrebljavanim nazivima i načinima samoupućivanja u analiziranom korpusu. Na kraju će na temelju dobivenih rezultata biti izneseni prijedlozi za nazivlje koje bi se rabilo za Ministarstvo obrane i Oružane snage Republike Hrvatske u priopćenjima, ali i medijskim, pravnim i inim tekstovima.

¹ Ovaj je rad nastao tijekom istraživanja za doktorski rad: Jezična analiza internetskih priopćenja na hrvatskome i engleskome jeziku iz vojno-obrambenoga područja, na Doktorskom studiju lingvističke na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Zahvaljujem izv. prof. dr. sc. Snježani Veselici Majhut i prof. dr. sc. Ireni Zovko Dinković na stručnome vodstvu tijekom rada na ovome članku i cijeloj disertaciji.